

Idegenségtapasztalat Szabó Lőrinc gyerekverseiben¹

Szabó Lőrincnek az idegen kultúrák, elsősorban a távol-keleti bölcelet iránti (persze nem ekkor jelentkező, ám legkonzekvensebben a *Különbékében* feldolgozott) érdeklődése, amely a kor Európájában számtalan párhuzamára lelhet, elsősorban az akarata börtönéből, önnön szubjektívitasából menekülni igyekvő tudat figurációinak talál új alapokat, és – még ha ez talán nem is minden szempontból kézenfekvő – ugyanez elmondható gyerekverseinek legalábbis egy részéről is. A két tematikát Szabó Lőrinc egyik fontos olvasmányélménye, Schopenhauer filozófiája hozhatta közös nevezőre, hiszen *A világ mint akarat és képzet* szerzője, aki páratlan hatással alapozta meg a buddhista bölcelet elemeinek a modern európai gondolkodásban való akkulturációját, egyebek (elsősorban a „zseni”) mellett éppen a gyermeknek tulajdonított szemléletmódban kereste a szubjektívitas meghatározó akarat kényszerét nélkülöző megismerés boldogságához vezető utat.² A gyerek, Schopenhauer közkinccsé vált megfogalmazása szerint, többek közt azért áll közel a zsenihez, mert észlelése *elidegenít*: képes a dolgokat idegenként, így művészi képként érzékelni, s ez valóban azt sugallja, hogy az idegenség-

¹ Részlet egy hosszabb, a kulturális idegenség problémáját Szabó Lőrinc költészetében vizsgáló tanulmányból.

² „Worauf nun die Aehnlichkeit des Kindesalters mit dem Genie beruhe, brauche ich kaum noch auszusprechen: im Ueberschuss der Erkenntnisskräfte über die Bedürfnisse des Willens, und im daraus entspringendem Vorwalten der bloss erkennenden Thätigkeit. Wirklich ist jedes Kind gewissermaassen ein Genie, und jedes Genie gewissermaassen ein Kind. [...] Jedes Genie ist schon darum ein grosses Kind, weil es in die Welt hineinschaut als in ein Fremdes, ein Schauspiel, daher mit rein objektivem Interesse.” Arthur SCHOPENHAUER, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, II/2., Könnemann, Köln, 1997, 530. Ezt Szabó Lőrincel kapcsolatban fontos összefüggésként tárgyalja RÁBA György, *Szabó Lőrinc*, Akadémiai, Budapest, 1972, 94–95. Érdekes módon a gondolat még a hatvanas–hetvenes évek anti-pszichiátriai mozgalmában is újrafogalmazódik, vö. például David COOPER, *The Death of the Family*, Pantheon, New York, 1970, 25.

tapasztalatot Schopenhauer az akarattól való megszabadulás, a kontemplatív esztétikai szemléletmód egyik lehetőségeként tartja számon – ami, persze, egyben leírható egyfajta békekötésként is, hiszen az akarat általi meghatározottságot a német filozófus egy olyan, a szubjektivitás számára konstitutív hiányra vezeti vissza,³ amelyet a fenti értelemben a tiszta szemlélet magától a szubjektivitás terhétől való szabadulás révén kompenzálna.

Különösen a kötet cím fogalmi kontextusában aligha hárítható el persze teljes mértékben az az esztétikai kockázat, amelyet az „ártatlan visszavonulás a gyermekszobába”⁴ magában hordoz, és amelytől a költő még a *Vers és valóság*ban is szükségét látta elhatárolódni: „Ekkoriban kezdtek kortársaim, főleg a kritikusok úgy mellékesen megróni, hogy ilyen családi témákra pazarlom az erőmet és az időmet, hogy szívhangokon beszélek és hogy őszintéskedem. Nem hinném, hogy igazuk volt: ezek a gyermekversek teljesen emberiek, reálisak, mind valóságos lelki mozzanatokot fognak fel és érzékeltetnek. Ellenkezőleg: bizonyos bátorság kellett (ekkorajt) az irodalmi gyakorlattal és saját magammal szemben, hogy ne szégyelljek egyszerű, közvetlen és családias lenni. Ezek a versek mind a »gyermek+felnőtt/2« képletre épülnek, s igenis bátorság kellett hozzá, hogy az ember a *Té meg a világ* magas eleganciája után ilyen intinusz és köznapi legyen.”⁵ A szöveg legalább annyira magyarázkodás, mint amennyire valódi magyarázat, ám a különös matematikai képlet mégis figyelmet érdemel. Kézenfekvő „megfejtése” szerint a gyerek–felnőtt viszony olyan tapasztalatban részesíthet, amely egyik „felet” sem hagyja változatlanul: az így szerzett idegenségtapasztalat eseménykarakterre abban sejtethető tehát, hogy mindkét oldal valamiféle átalakuláson megy keresztül, s a versek tanúsága szerint ez az önmegértés eseményétől pusztán nyelvi „eseményekig” a legkülönbözőbb színtereken volna tetten érhető. Arra a kérdésre, hogy miben mutatkozik meg, vagy miként realizálódik a gyerek idegenségtapasztalata (és idegenségének tapasztalata), számtalan válasz lehetséges. A legkézenfekvőbbekre (és Szabó Lőrinc tárgyalandó versei szempontjából leg-

³ Például „Alles Wollen entspringt aus Bedürfniss, also aus Mangel, also aus Leiden.” SCHOPENHAUER, *I. m.*, I/1., 295.

⁴ SZIGETI József, *Szabó Lőrinc költészetének értékeléséről* = Uő., *Irodalmi tanulmányok*, Európa, Budapest, 1959, 238.

⁵ SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság* = Uő., *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*, szöv. gond. LENGYEL TÓTH Krisztina, jegyz. KISS Katalin – LENGYEL TÓTH Krisztina, Osiris, Budapest, 2001, 75. Vö. még SZABÓ Lőrinc, *Családi kör* = Uő., *Emlékezések és publicisztikai írások*, s. a. r. KEMÉNY Aranka, Osiris, Budapest, 2003, 637. („Megírásukkor még nem tudtam, hány nagy költő mennyi ilyenféle művet írt a gyerekekről. Persze nem rimes gügyögésekre gondolok, azokat most is utálom; hanem Victor Hugo, Stefanon, Walter de la Mare, Dehmel, Morgenstern, Keats és mások komoly gyermekverseire és a népköltészet bolondos fantázia-játékaira. Szituációk rajzára, amelyeknek az lehetne a számítási formulája, hogy: gyermek plusz felnőtt per kettő, vagyis: a kicsinyek a nagyok problémáinak világában...”)

inkább relevánsakra) korlátozódva elsőként nyilván a felnőtt gondolkodást meghatározó vagy preformáló kauzalitás megtörése vagy érvénytelenné válása az, ami a gyerek sajátos szabadságaként nyilvánul meg – ami persze valójában sokkal inkább a gyerekeknek *tulajdonított* szabadság vagy kiszámíthatatlanság, melyet számtalan erőteljes kulturális minta dolgoz fel (köztük a legkülönfélébb irodalmiak), például a par excellence ártatlanságtól a kis vademberig terjedő (és még oly sok más) skálán. A gyerek, a férfi apja⁶ alkalmas arra, hogy kétségbe vonja azt, ami racionálisan kiszámítható módon „emberi”, ezt ugyanakkor nem érvényteleníti, hiszen a gyermeki viselkedés megfigyelése akár arra is figyelmesé tehet, hogy melyek azok a (még nem feltétlenül sajátta tett) elvárások, amelyekhez a gyerek a felnőttel való kommunikációban kényszerűen alkalmazkodik. Ennek egy – Szabó Lőrincnél gyerekverseiből is ismerős – látványos esete például a majdhogynem szükségszerűen parodisztikus színezetű utánzás, amely köztudottan képes arra, hogy kísérteties megvilágításba helyezze a sajátnak tudott szerepet vagy magatartásmintát. A gyerek idegenségének szintén kézenfekvő tapasztalata ezt másik irányból hiányként is képes megvilágítani: a gyerek olyan saját, ám már nem előhívható tapasztalatokat vagy viselkedérepertoárokat jelenít meg, amelyek a felnőtt számára „sajátként” már csak az emlékezetben férhetők hozzá.⁷ Így például az individuummá válást, amelyet – Friedrich Kittler tézise szerint – az újkori családformáció egyfajta diszkurzív gépezetként úgy biztosít, hogy a korai gyerekkornak az én számára elfeledett emlékeit kulturális-irodalmi technikákkal archiválva helyettesíti.⁸ Ezek a vázlatos megfontolások annyit mindenesetre megmutathatnak, hogy a gyerek idegenségével való boldogulásnak alapvetően két fundamentális (és látszólag szimmetrikusan ellentétes) iránya rajzolható ki, amelyek – Bernhard Waldenfels terminológiája alapján – át- vagy elsajátításként (*Aneignung*), illetve egyfajta „sajáttalanításként” (*Enteignung*) írhatók körül: előző esetre a gyerek „emberré” nevelésének pedagógikus igyekezete lehetne a hevenyészett példa, utóbbi spektruma pedig a gyerek „saját világához” való alkalmazkodás jámbor ideájától a romlatlan emberi természethez

⁶ Wordsworth híres megfogalmazására Szabó Lőrinc korai verseinek átírásához mellékelt magyarázatában hivatkozik: SZABÓ LŐRINC, *Az olvasóhoz* = Uő., *Összes versei*, Révai, Budapest, 1943, 679.

⁷ Ehhez lásd Käte MEYER-DRAWE – Bernhard WALDENFELS, *Das Kind als Fremder*, Vierteljahresschrift für wiss. Pädagogik 1988/3., 286.

⁸ Összefoglalva lásd Friedrich A. KITTLER, *Dichter – Mutter – Kind*, Fink, München, 1991, 10–14. Ehhez vö. még COOPER, *I. m.*, 70–71., továbbá – a családi individuumprodukció ödipális gépezetéről – Gilles DELEUZE – Félix GUATTARI, *Anti-Ödipus*, ford. Bernd SCHWIBS, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1974, 100–101. („Ödipusz azt mondja nekünk: ha nem követed a papamama-gyerek elhatárolás vonalát és az ezeket megjelölő kizárásokat, a differencianélküliség feketé éjszakájába zuhansz.”), ill. 130–131.

való visszatérés nosztalgiajáig terjedhet, ám még az is könnyen megeshet, hogy a két stratégia a legtöbb esetben egyszerre van jelen.

A fenti (vagy hozzájuk hasonló) distinkciók Szabó Lőrinc gyerekversei közül azokon a költeményeken ellenőrizhetők (elsősorban a Lóci-versek ilyenek), amelyek a „felnőtt” perspektíváját közvetítik – jelen munka tehát figyelmen kívül hagyja azokat a javarészt csengő-zengő vagy mondókaszerű, esetenként igencsak népszerű megzenésített vagy megzenésíthető darabokat (a *Különbéké*ben ilyen például a *Versek a gyerekszobából* ciklus), amelyek ha nem is pusztán gyerekeknek íródtak, de kitüntetett befogadóként (előadóként) gyerekekre, vagy legalábbis gyerekek jelenlétére tartanak igényt, amelyek tehát maguk is egyfajta nevelési (vagy individuumtermelő) praxis szövegtermékei. Nem mintha ezek nem rendelkeznének valamiféle gyerekfogalommal, ám a gyerekekkel mint idegennel való találkozásnak viszonylag korlátozott formáit feltételezik. A Lóci-versek kidolgozott narratív (jellemzően anekdotikus) kerettel építkező, visszatekintő szemszögű példázatos (vagy – felnőtteknek szóló – tan-) költemények. Legtöbb esetben itt is a közvetített vagy idézett párbeszéd formája dominál, csattanós vagy példázatos jellegű, olykor filozofikus fordulattal zárulnak, s ennyiben formailag szabályszerű példái a *Különbéke* „epikus versének”. Pélázatos jelentésük azonban markánsan kétféle. A verszárlatok egyik jellegzetes megoldása a felnőtt- és gyerekvilág összeütközését elsímító megbékélés. A verselő családfő ezekben a költeményekben valóban rendkívül „családias”: pedagógiai bravúrokat mutat be, melyek (némiképp árulkodó) eredményeként a rosszkodó vagy lázadó Lóci megbékél (*Lóci óriás lesz, Lóci lázadása*), újra visszatér családias szerepkörének keretei közé („és béke lett [...] / Lóci játszott” – *Lóci lázadása*), illetve kérdezősködését felfüggesztve elalszik, ami, úgy tűnik itt, időnként a legjobb, amit egy gyerek tehet (*Lóci elalszik, A rádió*). A gyerek idegensége ugyan mindenkor képes rávilágítani a felnőtt gondolkodásának és nyelvének kliséire is, ám ezek ennek ellenére hatékonyak maradnak. A *Lóci elalszik* kérdéseire („Anyuka, kit temetnek el?”, majd „Kit tesznek le a föld alá?”) a szülők először nem válaszolnak, „a szemünkben / veszély volt és titok” (a titok itt nyilván egyfelől a halál rejtélye, másfelől Lóci agyáé: „hogymire gondol Lóci és / mitől fél, hol jár az esze”), majd a sürgető ismétlésre pusztán egy tautologikus válasz érkezik („Azt, aki meghalt”), amely viszont éppen így altatja el a gyereket nyugtalanító „gyanút”, legalábbis ezt sugallja a gyerek válasza már nem váró – költői – visszakérdezése („Csak azt?... Akkor jó!”). A *Kis Klára csodálkozik* nem túl eredeti anekdotája az otthonosság egyik nyelvi kellékét hozza gyanúba. A kislány, miután versszakokon át húzódozó kérdezősködés és kutakodás után csodálkozva kénytelen elfogadni, hogy nincs pénz „irkára” (a téma egy érzelmős variánsát lásd a valamivel később íródott *Bicikli című* versben), egy „felnőtt” klisé alkalmazva fakad ki,

hogy „egy rendes házban legalább száz / pengő mindig kell, hogy legyen.” A felébredő gyanút, „hogy mégse *rendes* ez a ház”, az apa „mulatva” fogadja, hiszen végeredményben éppen így tárulkozik fel a pedagógiai teljesítmény, nevezetesen az, hogy a hiányzó pengők ellenére a gyerek eleddig „rendes házban” hitte magát. (Egyébként ezt erősíti meg Szabó Lőrinc versmagyarázata is: „Csakugyan nagyot nézett, amikor megtudta, hogy mi szegények vagyunk. Vagyis hát ő addig nem érzett semmi hiányt.”)⁹ A gyerek a még megszelídítendő emberkezdemény, akinek észjárását a szülő egyfajta trial-and-error logika alapján sajátítja el: rájön, hogy verés helyett hatékonyabb „lekuporodni” a gyerek világába, túltenni még a gyerek ügyetlenségén is, vagy tautologikus válaszokkal oldani gyanakvását.

A zárlatok másik csoportja nyitottabb jellegű: ezekben a versekben, szemben az imént citáltak helyenként amúgy megkapó intimitásával, a gyerek szabadsága a felnőttől elzárt lehetőségekben nyilvánul meg: Lóci büntelenül örvendezhet a levágott csirkék és az agyonütött légy attrakciói felett (*Csirkék, A légy*), ahogyan a tél szépsége sem tölti el kulturálisan kódolt szorongással (*Téli este*). Ezek az életképek a szemléltetést részesítik valódi tapasztalatban, amit a szövegek csodálkozásként, irtózatként, ijedtséggként (tehát egyaránt feldolgozatlan feszültségként vagy bizonytalanságként) jelenítenek meg. A *Téli este*-ben a nem valóságos gyermeki tapasztalat átsajátíthatatlansága okán mutatkozik fenyegetően idegennek („Jó volna hinni, néki hinni, / aki nem tudja, mit beszél.”), míg *A légy* anekdotájában, amely egy sokfelől körüljárt Szabó Lőrinc-i témát, a büntelenség vagy büntetlenség iránti vágyat, a tetteihez a morál által odaláncolt én lázadását idézi fel, a legyet agyoncsapó Lóci „büntelensége” az, ami a felnőtt számára csak a másik lehetőségeként jelenik meg. Ez utóbbi darab záró sorai („és Lóci élvezte a hőstett / s a büntelenség örömet.”) innen nézve önmagukban majdhogynem következetlenek (a büntelenség nem a Lóci-versekben alapvetően büntetlenek, noha időnként kegyetlennek mutatott gyerek számára élvezet, hanem a vele azonosuló apának), a gyilkosságot előkészítő párbeszéd azonban egy jóval bonyolultabb pedagógiai műveletről számol be. Lóci ugyanis áldozatát „szerette volna agyonütni, / de a lelke nem vitte rá” (majd: „sóváran és dühösen nézte, / mint veszett zsákmányát a vadász: / szörnyen bántotta, hogy felébredt / szívében a sajnálkozás”), és ő folyamodik az apai jóváhagyásért, sőt mentesítő indítékért („– Mondd, apu, – szolt a gyerek végre, – / nem zavar téged ez a légy?”, majd ismét: „És szolt: – Itt nem lehet olvasni! – / – Megdögölesszem? – szolt megint.” Természetesen az apa az, aki olvas.), amit az első próbára tétel („– Nem engem, – mondtam”) után parancs formájában, mint előzetes felmentést kap meg

⁹ SZABÓ, *Vers és valóság*, 75.

(„– Dögöleszd meg! – mondtam keményen”). Az apa az, aki itt – még a parancsot megfogalmazó nyelv szintjén is („dögöleszd meg!”) – alkalmazkodik a gyerekek világához és vágyához, átvéve annak „bűnét”, a dolog ugyanakkor nem egyirányú: nemcsak az apa részesíti Lócit olyasvalamiben, amivel ő magától nem rendelkezne, hanem, fordítva, a gyerek „hőstette” az, ami egyben átélhetővé teszi a felnőtt számára „a büntelenség örömét”.

Mindkét szereplő olyan lehetőséget képvisel tehát a másik számára, amellyel az maga nem rendelkezik, a struktúra ugyanakkor mégsem szimmetrikus: mindkét oldalon a gyerekek tulajdonított büntelenség felé nyit utat az apa számára azzal, hogy Lócin keresztül átélheti, „élvezheti” a „büntelenség” örömét, a pedagógia mutatvány pedig abban áll, hogy a gyerekek nem kell kilépnie abból. Sőt, ugyanez a séma figyelhető meg, bár jóval „családiasabb” és sulykoltabb változatban, *A rádióban* is, ahol Szabó Lőrinc mintegy fordított irányban dolgozza ki: a beteg s a korábban meggyötört rádiót szorongó lelkiismerettel követelő gyereket az a váratlan balsiker („én azonban szerettem volna / a gépet megjavítani / s addig ütöttem, fessegettem, / míg végképp vége lett neki. / Csálódva mentem a beteghez, / hogy elmaradt az öröme”) nyugtatja meg, hogy bűnét végül az apa múlja felül s kénytelen átvállalni, megint olyan lehetőséget állítva elő, amely hiányzik a gyerek repertoárjából („Megverjük aput! – szólt megint. – / S Lóci tapsolt: – De érdekes lesz!”). A pedagógiai trükk itt is a „büntelenség” adományozása, amelyet az immár „büntelen” Lóci – paradox módon – engedelmisséggel egyenlít ki („s elgondolkodva, megnyugodva, / hálásan nevetett felém / és egy kicsit még beszélgettünk / és lassan elaludt szegény”). Ez az olvasat persze, mint már fentebb is, megelőlegezi a gyerekek eleve tulajdonított ártatlanság kliséjét, amit Szabó Lőrincnél nem is különösebben célszerű kétségbe vonni. Mégis érdemes végiggondolni, hogy miként módosítana *A légy* értelmezésén e premissza félretétele: különösebb érvelés nélkül belátható, hogy a pedagógus alapvető mintája ez esetben nem volna más, mint a jó zsarnok, mely lehetőség Szabó Lőrincet közismert módon számtalan formában foglalkoztatta (a tengernyi példa közül elég itt a köztudatban a költő legproblematisabb verseiként rögzült darabokra hivatkozni: a *Vezérre* és a *Semmiért Egészenre*).

Ez a klisé mindenütt jelen van a Lóci-versekben, leggyakrabban a felvilágosult nevelő alakjában. Amint azt például a *Lóci óriás lesz* és a *Lóci lázadása* tanúsítja, a pedagógiai megoldás fordulatát (a gyerekekkel való azonosulást vagy az idegenséget feldolgozó egyéb manipulációkat) mindkét versben az készíti elő, hogy a nevelő nem él a fenytetés brutális eszközeivel: a fiával „mint törpével egy óriás” veszekedő apa azért merül el (vagy le?) a gyerek világában, „hogya megrakni ne kelljen” („s végül, hogy megrakni ne kelljen, / leültem hozzá játszani.” Majd: „Lóci lerántotta az abroszt / s már iszkolt, tudva, hogy kikap. / Felugrottam:

– Te kölyök! – Aztán: / – No, ne félj, – mondtam csendesen.”), a másik esetben pedig tehetetlensége, „ügyetlensége” lepleződik le ugyanezen okból saját apja előtt („és én már féltem egy kicsit, / hogy itt hiába az okos szó, / itt már csak a terror segít.”). Mint az iménti citátumnak az adott kontextusban tán némiképp váratlanul elvont és túlzó szóhasználata („terror”), de ugyanígy a *Lóci óriás lesz* szövegén végigvitt lázadó rab–elnyomó őr allegorézis („mint nyomorult kis rab mozogtam / a szoba börtönfenekén”; „feszengtem, mint kis, észre sem vett / bomba a nagy falak között; / tenni akartam, bosszut állni, / megmutatni, hogy mit tudok. / Negyedóra – és már gyülöltem / mindenkit, aki elnyomott.”) is láthatóvá teszik, a Lóci-versekben valóban a zsarnok és a rab háborús dialektikájának lehetőségei alkotják azt a kiemelt kontextust, amelyben a gyerek „idegenségével” való találkozás feldolgozhatóvá válik. A legkézenfekvőbb stratégia itt valóban a gyerekekkel való azonosulás, vagy legalábbis a „sajáttalanító” helyettesítés kiváltotta egymáshoz igazodás. A *Lóci óriás lesz*ben az apa átveszi a börtönbe zárt elnyomott nézőpontját, illetve (amikor magasba emeli, hogy „óriás” legyen)¹⁰ realizálja a gyerekeknek tulajdonított vágyat, a *Lóci lázadásában* pedig a nagyapja tiltásával szembeszálló gyerekre projektálja saját egykori elnyomottságát, mi több, az apa itt egyszerre azonosulhat mindkét pozícióval, méghozzá úgy, hogy mind a kettő számára már vagy most nem realizálható, idegen lehetőségként ölt alakot, s éppen ez jeleníti meg itt is a „kiszabadulás” útját: „Néztem apámat: én-helyettem / játszottá meg, hogy szigorú, / és Lócit: s láttam, hogy helyettem / lázadt fel szegény kisfiú: / helyettem lázadt, s amit egykor / nem mertem, most megtette ő, /s egyszerre nagyra nyílt, szabadra, / előttem a nemhitt jövő”. Vagyis valóban khiasztikus átsajátításról van szó: az apa épp a gyerek felszabadítása (a „terror” – a *Vezér*ben [„úgy eszközöm, ha kell, a terror is”]) nagyon is számon tartott – eszközeitől való tartózkodás) révén szabadul meg saját elnyomottságából.¹¹

Az ilyen azonosulás persze, amint az az imént már szóba is került, nem mindig ennyire felhőtlen: a *Lóci verset ír* költőjét kisfia „verse” tértí el saját húsvéti költeményének megírásától, ahol ezt éppen a készülő és a gyerek által már megfogalmazott vers hasonlósága váltja ki („én meg épp versbe igyekeztem / fogni életet és halált,” illetve Lóci verse az istenről: „Az életet adja, adja, / egyszerre csak abbahagyja.«”). Az elkészült s a jelenetet elbeszélő vers a zárlat tanúsága szerint sem teljesen „saját” („s én eltűnődve ezt a verset / írtam a *magamé helyett*”

¹⁰ Az „óriás” figurájának ellenállhatatlan vonzását a gyerekekre a *Tücsökzene* közismert 75. darabja (*Debrecenben*) a költő egyik meghatározó, saját gyerekkori emlékeként is megjeleníti.

¹¹ A vershez lásd még Karinthy korabeli cikkét: KARINTHY Frigyes, *Ultima ratio regum* = Uó., *Szavak pergőtűzében*, s. a. r. UNGVÁRI Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1984, 520.

– kiemelés tőlem), sőt Lóci versének gnómius tömörsége ijesztő árnyként takarja el a sajátot, amit jól jelezhet az, hogy ami a jelenetben szakszerű párbeszéd-ként, a két poéta műhelytitkainak kicseréléseként indul, elindítva itt is a gyerekekhez való alkalmazkodást („– Nem kéne még valami hozzá? / kérdeztem én kíváncsian. / – Nem hát, – felelt ő, – ez az élet, / ebben már minden benne van.”), üres áldialógusban, a gyerek családi szerepkörébe való visszazavarásaként, a „családiás” béke helyreállításaként végződik („– Benne van, jól van, igazad van, / szép a vers, menj és játssz tovább! – / Szinte ijedten csókoltam meg / Lóci hatéves homlokát...”). Az, hogy a jelenet fordulat- vagy eseményszerűsége éppen itt, a gyerek világához való közelítés hirtelen felfüggesztésében érhető tetten, ebben a szövegben legalább kétféle értelmezési lehetőséget hagy nyitva. Az apa „ijedségét” okozhatja egyrészt annak felismerése, hogy saját, el nem készült verse sem tud többet mondani a világ metafizikai dimenzióiról, mint a hatéves gyerek kétsorosra, másrészt következhet az élet–halál–isten kiszámíthatatlanságát megverelő gyerek tudatába (s nyilván ismeretlenségébe) való bepillantás idegenségtapasztalatából. Akár a *Különbékében* is könnyen található mindkét olvasatot megerősítő kontextus: az egyik Szabó Lőrincnek az emberi és nem–emberi vagy nem–tudatos léttapasztalat hasonlóságára vonatkozó elképzelését idézheti fel („csak az igazi tragédia, / ami egy kutyának is az” – *Monológ a sötétben*), a másik pedig – egyebek mellett – a „kit temetnek el?” kérdés felett nyugtalankodó kisfiúra emlékeztethet a *Lóci elalszikból*.

Akárhogy is, a fenti megfontolások láthatóvá tehetnék azt is, hogy a gyerekekkel való azonosulás nem minden esetben korlátozódik valamiféle családiás békekötésre, hanem adott helyen éppen a saját lét kísérteties, elidegenítő megkettőződésével vagy tükrözésével is szembeállíthat. Ebből a szemszögből nyilvánvalóan a még szelídítetlen emberként megnyilvánuló gyerek, a kis vadember teszi leginkább próbára az idegenséggel való boldogulás stratégiáit. Mint az imént talán láthatóvá vált, *A légy* kis „vadászának” esetében a khiasztikus azonosulás többé-kevésbé szimmetrikus formája s az ezen keresztül előállított jó zsarnok figurája kanalizálta a gyerek szabadságát és idegenségét. Ennél fenyegetőbb a helyzet a *Csirkék* című versben, amely hasonló élményből indul ki. A kádban borotválkozó apa békés otthonosságát a csirkék lemészárlásáról borzongó csodálattal beszámoló Lóci zavarja meg, akiben itt is a részvét és a kegyetlenség vonzása keveredik: egyfelől „szörnyűködve” zokog, másfelől „ordítva” tudósít a látványosságról. A gyerek „borzasztónak” nevezi az élményt, s a szó, amely kétszer ismétlődik a versben, jelentését tekintve nem egészen egynemű, hiszen az ismétlés által olyan átalakuláson megy keresztül, amely révén ki tudja fejezni az attrakciónak a gyerekre gyakorolt kettős hatását („– Borzasztó! – sírt a gyerek újra. – / Szegény kis csirke! – zokogott”; a zárlatban viszont: „– Borzasztó! Várjon meg, Mariska, /

hadd lássam, hogy hal meg szegény!”). Ugyanez a kettősség határozza meg a gyerek lelkendezésének leírását: „ordítva és lelkendezve” hozza a hírt, s beszámolójának leírása is hasonló paradoxonon alapul („s titkos tetszését szájalommal keverve / részletezte”). Ebből a példázatból azonban hiányzik a gyermeki bűntudat apai átvállalása, sőt voltaképpen az (ellentétben a körülötte eluralkodó hangzavarral: Lóci ordít, lelkendezik, sír-zokog, illetve beszél, kintről pedig az újabb áldozat „rikácsolása” hallatszik be) végig hallgató (még Lóci hangját is egyre kevésbé észlelő) apa az, akivel történik valami, nevezetesen az, hogy a leölt állat sorsa benne saját, idő általi kivégeztetésének képzetét kelti fel. Épp ez a mozzanat, a véres látványosság „jelentésének” megfejtése az, ami hiányzik a gyermeki érzékelésből, ami – másfelől – leírható persze úgy is, hogy a felnőtt tudat (a mulandóság tudata) az, ami beszűkíti a gyerek kétértelmű borzongásának jelentését, elválasztva részvétet a csodálkozástól, titkos tetszést a szájalomtól. Az apa felfogásában a gyerek beszámolójából az érzéki elem iktatódik ki, illetve ezt takarja el az az értelem, amelyet a udvaron zajló vérengzésnek ad. A csirkék torkát elmetező kés képét a vers többszörösen tükrözi vissza: metaforikusan előrevetíti már az apa borotválkozása, majd Lóci apja torkát „ujjával szelve át” szemlélteti az eseményeket, később a magát és fiát az áldozat helyébe képzelő apa az ő torkukon látja a „szörnyeteg óriások” (vagyis „az Idő, egy óriás Kéz”) kését, míg Lócinak – az apával ellentétben („s nekem elszorult a szívem”) – nem a szíve, hanem torka szorul el a látványtól („– Tudod, apu, mikor megölték, / nem a szívem volt, ami fáj, / hanem – mondta – valami itt bent / a torkom szorította meg!”). A vers sajátossága, hogy megjeleníti az apa halálfélelme és az elvágott torkú csirkék metaforikus azonosításának egyfajta „interpretánsát”, amelyet az apa számára ráadásul Lóci, vagyis a gyermeki észlelés ad meg azzal, ahogyan az apa torkán szemlélteti az eseményt – egyszerre *utánozva* a borotválkozást és a csirkeölést. Mindez egyfelől azt is jelenti, hogy a gyerek érzéki szemlélete révén jelenik meg a halandóság igencsak plasztikus árnya a lehető legmindennaposabb és legotthonosabb pillanatok egyike fölött, magyarán a gyerek előtt megjelenő véres spektakulum idegeníti el azt a pillanatot, amely a *Különbékében* magának a békének az egyik jelképe. A gyerek megjelenítésében az apa valóságos félelme másfelől nevetséges vagy ártalmatlan spektakulumként tárgyiasul, és talán épp ebben az elidegenítésben lesz kétszeresen félelmetessé. Ezt tükrözi vissza vagy erősíti meg az a mód, ahogyan az apa tárgyiasítja vagy megszemélyesíti a saját rettegését: ez egyfelől egyszerűen komikus megvilágításba kerül (az idő mint „óriás Kéz” a csirkék szakszerű gyilkosának, Mariskának egy tulajdonságát kapja meg), másfelől pedig – s itt valósul meg mégis valamiféle csere a felnőtt és a gyerek szemlélete között – oly módon jeleníti meg az apai képzelet, hogy éppen a gyermeki fantázia legkézenfekvőbb kliséjét használja fel („Vannak szörnyeteg /

óriások”)!¹² Ismét arról van szó tehát, mint Lóci verse esetében: hogy a felnőtt tapasztalata semmivel sem más, semmivel sem tud többet, nem tud okosabbat tenni az ember metafizikai végességének feldolgozása során, mint az együgyű gyermeki képzelet. A gyerek idegenségének tapasztalata, átsajátításának vagy éppen a saját „sajáttalanításának” műveletei ezen a ponton érik el határaikat. A diszkurzív baleset, ami Lóci felvilágosult nevelőjét éri, abban rejlik, hogy egy végső szinten képtelen lesz a gyermeki tapasztalat nyújtotta idegenségbe menekülni – pontosan azért, mert ebben – komikus, kísérteties vagy más módon – a „saját” horizont módosíthatatlansága ismétlődik meg.

¹² Közismert, hogy Freud nevezetes dolgozata az ismerős réműletes és kísérteties, hiszen elidegenítő megismétlődését elfojtott infantilis komplexumok visszatéréséből eredezteti, vö. Sigmund FREUD, *Das Unheimliche* = Uő., *Gesammelte Werke*, XII., szerk. Anna FREUD, Fischer, Frankfurt am Main, 1999, 263. A fenti olvasat szempontjából leginkább releváns helyeket a gyermeki féltelmekről és fantáziákról, illetve a másikkal való identifikációról mint a „kísérteties” forrásáról, továbbá a „kísértetiesről” mint a gyermeki világ, sőt a születés előtti stádiumba vezető regreszszó „bejáratáról” lásd Uo., 245–249., 259. Julia Kristeva idegenség-könyve éppen a „kísérteties” freudi fogalmából vezeti le ama téziséket, mely szerint az emberi együttlét egyetemes feltétele a saját idegenségében alapozható meg, vö. Julia KRISTEVA, *Strangers to Ourselves*, ford. Leon S. ROUDIEZ, Columbia UP, New York, 1991, 182–192.